

# RODOVO CITLIVÁ VÝCHOVA – JEJ MIESTO V PRÍPRAVE BUDÚCICH UČITEĽOV/UČITELIEK

## GENDER SENSITIVE EDUCATION – ITS TASK IN STUDENT TEACHERS TRAINING

Jana Vernarcová<sup>1</sup>

### Abstrakt

Príspevok sa venuje otázke rodovo citlivého prostredia školy a poukazuje na oblasti, v ktorých sa vyskytujú rodové stereotypy. Pojednáva tiež o základných pojmoch a poskytuje výsledky niektorých výskumov realizovaných v danej oblasti.

**Kľúčové slová:** rod, pohlavie, rodová socializácia, rodová rola, rodové stereotypy, rodovo citlivý jazyk, rodovo citlivé prostredie školy

### Abstract

Contribution deals with the issue of gender sensitive school environment and points to areas where gender stereotypes occur. It as well discusses the basic concepts and provides the results of some studies conducted in the area.

**Key words:** gender, sex, gender socialization, gender role, gender stereotypes, gender-sensitive language, gender sensitive school environment

## ÚVOD

Škola je v súčasnosti inštitúciou s kľúčovým významom pre život jednotlivca, ale i celej spoločnosti. Jej prostredníctvom si spoločnosť zaist'uje kontinuitu. Keby tomu tak nebolo, existovala by v spoločnosti veľmi nízka miera konsenzu, pretože hodnoty a normy vyznávané jej jednotlivými členmi by sa výrazne líšili.

Škola je pre nás miestom, kde sa zoznamujeme s kultúrou, tradíciami, zvykmi a normami spoločnosti, v ktorej žijeme. Vzhľadom k množstvu času, ktoré dieťa v školskej inštitúcii trávi, sa táto stáva tiež významným faktorom pre jeho osobný a sociálny vývin. Škola má tiež vplyv na utváranie rodových rolí, proces rodovej socializácie a utváranie rodovej identity každého z nás. Tým, aké rodové očakávania kladie na žiakov a žiačky a aké rodové vzorce im predkladá, môže škola podporovať alebo naopak rúcať rodové stereotypy a nerovnosti z nich plynúce. Hlavným nástrojom rodovej socializácie prebiehajúcej v škole, je kurikulum ( formálne – učivo, učebnice, i neformálne – pomer žien a mužov medzi vyučujúcimi, frekvencia a obsah kontaktov vyučujúcich a žiakov/žiačok, organizácia školských aktivít).

---

<sup>1</sup> PhDr. Jana Vernarcová, PhD., jvernarcova@ukf.sk, Katedra pedagogickej a školskej psychológie PF UKF, Drážovská 4, 949 74, Nitra

Nástup do školy ovplyvní socializačný vývin dieťaťa. „Skúsenosti, ktoré tu získa a požiadavky, s ktorými sa musí vyrovnáť, budú stimulovať rozvoj určitých sociálnych schopností a osobitných vlastností. Škola môže pôsobiť ako výzva, ponuka možností vlastného rozvoja a sebapotvrdenia, ale aj ako zdroj ohrozenia.“ (Vágnerová, 2001, s. 215).

Škola prispieva k rozvoju rodovej roly žiakov/čok. Treba však poukázať na to, že do školy už prichádzajú žiaci a žiačky s určitou „rodovou výbavou“. Podľa A. Giddensa (2001, s. 116) si deti vo veku, kedy idú do školy, už dobre uvedomujú rozdiely medzi rolou chlapca a dievčaťa.

## **Rod, pohlavie, rodová rola a rodová socializácia**

Pohlavie (angl. sex) je biologická charakteristika človeka ako muža a ženy identifikovateľná na základe pohlavných orgánov, chromozomálnej a hormonálnej výbavy a druhotných pohlavných znakov. Pohlavie človeka je vrodené, biologicky dané a spravidla nemenné. Nie je však zriedkavé, že sa narodí dieťa, ktoré nevykazuje jednoznačné znaky ani jedného z pohlaví. Napriek tomu sa podľa platných noriem a zákonov musia rodičia pri narodení dieťaťa rozhodnúť, ktoré pohlavie uvedú do rodného listu. Od tohto rozhodnutia sa odvíja meno dieťaťa a spravidla aj spôsob jeho výchovy. Pohlavie novorodenca je atribútom, ktorý najvýraznejšie ovplyvňuje prístup rodičov a okolia k dieťaťu. Prejavuje sa to napr. v obliekaní, výbere farby a zariadenia detskej izby, hračiek (autíčok alebo bábik), spôsobu hry a komunikácie.

Rod (angl. gender) vyjadruje sociálne a kultúrne konštruovanú rolu, priradenú mužom a ženám. Je to súbor vlastností, činností a znakov, ako sa ako muži a ženy utvárame a prezentujeme. Rod sa formuje na základe výchovy, vzdelania, pod vplyvom prostredia, očakávaní, jazyka atď. a je časom a kultúrami meniteľný. Má rôzne prejavy v rámci jednotlivých kultúr, ako aj medzi kultúrami. Je to spoločensky utváraná kategória, ktorá vzniká v kontexte určitej spoločenskej, kultúrnej a ekonomickej štruktúry. Odovzdáva sa a reprodukuje procesom sociálneho učenia. Označuje odlišné postavenie žien a mužov v sociálnych a mocenských vzťahoch, ktoré nie sú dôsledkom biologických, fyziologickoanatomických odlišností.

V súvislosti s rodom hovoríme o ženskosti (femininite) a mužskosti (maskulinite). Ženskosť zahŕňa vlastnosti ako pasivita, súcit, pocity odporu pri kontakte s niečím nepríjemným, čistota, jemnosť, emocionalita, takt, pokoj, silnejšia potreba vyjadrovať pocity, upravenosť a krásu. Mužnosť zahŕňa vlastnosti opačné: potláčanie emócií, orientácia, aktivita, dominancia, súťaživosť a vyššie spoločenské postavenie. Maskulinita a femininita sa v priebehu histórie menili a v rozličných kultúrach nadobúdali rôzne podoby.

Rodová rola je jednou zo sociálnych rolí udržiavaných spoločnosťou a potvrdzovaných každodenným životom. Je utváraná obrazmi „mužskosti“ a „ženskosti“, ktoré sú formované prostredím a menia sa jednak historicky v čase vývojom spoločnosti, ale i podľa rôznych kultúr na základe sociálnych, kultúrnych a náboženských vplyvov a tradícií. Rodová rola je súhrn predstáv o tom, akí muži a ženy v skutočnosti sú, popisom všeobecných presvedčení o tom, akí by muži a ženy mali byť. Obsahom rodovej role sú prejavy a záujmy, ktoré súvisia s vedomím príslušnosti k skupine mužov či žien. Jediniec v tejto role vyjadruje to, kým sa cíti byť, ale aj to, ako chce byť druhými vnímaný (Janošová, 2008). Prejavy mužskosti a ženskosti môžu u daného jedinca zodpovedať jeho pohlavnej príslušnosti, ale môže s ňou byť aj v rozpore. Deti sa učia svoje rodové role prostredníctvom každodenného pozorovania a pred pubertou napodobňujú vzory skôr neuvedomované. Prijímanie pohlavnej role prebieha prostredníctvom:

1. Posilňovania – formou odmien a trestov, ku ktorým možno pripočítať napr. pochvalu, dar, úsmev, povzbudenie, pozornosť, dohováranie, rozčuľovanie sa, mračenie, odopieranie pozornosti alebo priazne, odmietnutie komunikovať, výraznejšia rozpačitosť, fyzické tresty
2. Pozorovania – ide o sledovanie činnosti a reakcií druhých ľudí. Pozorovanie nie je v prípade prejavov zvoleného vzoru výberové, týka sa vecí pozitívnych aj negatívnych. Deti majú tendenciu riešiť určité situácie skôr tak, ako ich videli riešiť iných, než tak, ako im to bolo teoreticky vysvetľované.
3. Napodobňovania – ide o zopakovanie skôr odpozorovaného správania, ktoré sa javí ako atraktívne alebo je motivované práním byť odmenený. Deti prijímajú svoju pohlavnú rolu preto, aby boli odmenení alebo aby sa vyhli trestu (Brooks- Gunn, Matthews, 1979 in Janošová, 2008).

Hoci je rodová rola jednou z množstva iných sociálnych rolí, spravidla ju vnímame ako prirodzenú, biologicky podmienenú a historicky potvrdenú. Takéto zaužívané tradičné normy správania sa v závislosti od pohlavia - výzor, správanie sa a vystupovanie, voľba zamestnania a záľuby - označujeme ako rodové stereotypy.

Rodové stereotypy sú zjednodušené, nerealistické obrazy „mužskosti“ a „ženskosti“, idealizované a očakávané vzory, ktoré nás sprevádzajú vo všetkých oblastiach života. Svojou reprodukciou utvárajú zdanie prirodzenosti a samozrejmosti.

Rodové stereotypy sú tvorené a udržiavané pomocou sociálnych štruktúr ako sú rodina, výchova a vzdelanie, kultúrou - tradíciami, predstavami a zvykmi a súčasne náboženstvom, či médiami a jazykom. Rodové stereotypy sú teda určité normy, ktorých dodržiavaním vytvárame dojem „normality“. Ich porušovaním sa človek vystavuje riziku odsúdenia až označenia za „nenormálneho“. Rodové stereotypy nám zabraňujú slobodne sa rozhodovať aj v dôležitých životných rozhodnutiach ako je výber štúdia a povolania, z ktorých mnohé sú považované za „tradične ženské“ (zdravotná sestra, kozmetička, sekretárka...) a „tradične mužské“ (elektrikár, automechanik, technik, ...).

Ak sú mužské a ženské vlastnosti, činnosti, správanie, roly a očakávanie jednoznačné, muži a ženy nemajú možnosť sa variabilnejšie a pružnejšie rozhodovať a rozvíjať svoju osobnosť. Stereotypy mužskosti a ženskosti nás zaväzujú, strážia a prikazujú nám. Predstavy, čo robí „pravého“ muža pravým mužom a „pravú“ ženu pravou ženou, pociťujeme ako dané. Tým vstupujeme do týchto spoločensky, historicky a jazykovo sformovaných stereotypov. Prispôsobujeme sa tomu, čo od nás požadujú hierarchicky utvorené hodnoty a vzorce správania a v konečnom dôsledku to znamená ich reprodukciu (<http://glosar.aspekt.sk/>).

Janošová (2008) tvrdí, že v prípade detí majú stereotypy svoje významy. Umožňujú im vytvárať konkrétnejšie predstavy o vlastnej budúcnosti, zjednodušujú prijímanie a plnenie povinností a dávajú im pocit istoty, že patria k jednej zo skupín. Deti si dokážu vytvárať vedomostné štruktúry, ktoré v pamäti organizujú informácie týkajúce sa rodu a jeho rolí. Tieto schémy sa stávajú kognitívnym oknom, prostredníctvom ktorého sú prijímané a spracovávané skúsenosti z rodiny a širšieho sociálneho okolia a v neposlednom rade informácie zachytené z televízie, kníh a pod. Tiež pomáhajú deťom určiť, akým spôsobom sa majú správať, napr. deti sa radšej hrajú s hračkami, ktoré považujú za typické pre ich rod. To isté sa týka tiež záujmov a schopností. Deti tiež prejavujú väčšiu motiváciu a trpezlivosť v činnostiach, ktoré patria k dospelým toho istého pohlavia.

## **Rodovosť v prostredí školy**

Hlavnou spoločenskou úlohou školy ako inštitúcie je poskytovať žiakom a žiačkam poznatky o svete a prostredníctvom týchto informácií a spôsobov ich poznávania ovplyvňovať ich osobnosť. Avšak učivo sa stáva sociálnym konštruktom. Je dôležité, kto a s akým cieľom

učivo vyberá, pretože táto voľba môže podliehať rodovým stereotypom. Rovnako ako naše i zahraničné výskumy ukazujú, že rodovým stereotypom často podliehajú práve učebnice (napr. cez ilustrácie, jazyk).

Medzi rodové stereotypy, ktoré majú učiteľky a učitelia o chlapcoch a dievčatách Vágnerová (2001, s. 250) zaraďuje tieto stereotypy: „...pre chlapcov je typická tendencia k asertivite, resp. až k agresivite, k nepokoju, impulzívnosti, nepozornosti a lajdáctvu.“ Od dievčat sa očakáva „...konformnosť, poslušnosť a schopnosť prispôsobenia, pracovitosť, svedomitosť a spoľahlivosť.“ Môžeme teda povedať, že rozdielne prejavy žiakov a žiačok sú dôsledkom odlišného socializačného pôsobenia školy. Aj učiteľky a učitelia sú príslušníkmi/kmi určitej spoločnosti a tak typické názory o rozdielnosti v správaní a schopnostiach chlapcov a dievčat a stereotypy odlišných rol žiakov a žiačok typické pre spoločnosť prevezmú. Tak sa vytvoria „...rozdiely v očakávaní a v požiadavkách na žiakov rôzneho pohlavia, pod ich vplyvom sa vytvárajú rozdielne hodnotiace kritériá.“ (Vágnerová, 2001, s. 249). Výsledkom takýchto očakávaní je potom odlišné posudzovanie a interpretovanie výkonov a správania chlapcov a dievčat (Vágnerová, 2001, s. 250). „Postoje učiteľov ... posilňujú rozdiely v prejavoch žiakov obidvoch pohlaví, stimulujú odlišné správanie a fixujú iné postoje či vlastnosti osobnosti. Deje sa tak preto, že žiaci majú v triede, t.j. k diferenciacii žiakov rôzneho pohlavia.“ (Vágnerová, 2001, s. 250).

Aj keď učiteľky/lia nemusia priamo formulovať svoje postoje k rodovým rolám žiakov/čok, žiaci/čky nepriamo tieto postoje vycítia z preferovania či zatracovania žiakov/čok podľa pohlavia. Ak majú učitelia/lky postoje k rodovým rolám žien a mužov silne vyhranené, dotýkajú sa tým všetkých žiakov/čok, nielen tých, ktorí/é sú nimi bezprostredne zasiahnuté (Křivohlavý, Mareš, 1989, s. 136)

Od dievčat sa očakáva skôr submisívne ako súperivé správanie. Nesplnenie očakávaní učiteľa/lky väčšinou riešia zvýšením tlaku na posilnenie požadovaných vlastností. (Beal, 1994 In: Vágnerová, 2001, s. 250) Za istých okolností môžu tieto očakávania vyvolať u dievčat a chlapcov efekt sebanaplňujúcej sa predpovede (Křivohlavý, Mareš, 1989, s. 137). Rozdielny postoj učiteľov/liek k žiakom/čkam, ktorý vyplýva z rodových stereotypov a jeho následné dôsledky na hodnotenie, ovplyvňuje aj sebahodnotenie chlapcov a dievčat. Na rovnaké, či podobné hodnotenie reagujú dievčatá inak ako chlapci. Dievčatá majú sklon k väčšej sebakritickosti. Úspech a dobré výsledky pripisujú vlastnej pracovitosti. Pri neúspechu sa stiahnu do seba, reagujú skôr pasívnymi obrannými mechanizmami. Tie môžu viesť k úniku od problémov. Javia sa tak ako pasívnejšie a menej pribojné (Vágnerová, 2001, s. 251). Pripisovanie dobrých výsledkov pracovitosti a usilovnosti je dôsledkom interpretovania daných výkonov nielen žiačkami, ale aj učiteľmi/kami. Na rozdiel od dievčat sú chlapci sebavedomejší, teda menej kritickí (Průcha, 2002, s. 153). Keďže chlapci nie sú považovaní za usilovných a snaživých, učitelia/lky majú tendenciu predpokladať, že ich schopnosti môžu byť v skutočnosti lepšie ako výkon, ktorý podávajú. Z toho potom vyplýva očakávanie úspechu závislého na určitých schopnostiach, keďže chlapci sú hodnotení ako málo usilovní. Táto skutočnosť môže posilňovať sebavedomie chlapcov a prípadný neúspech potom chlapci pripisujú vonkajším okolnostiam, ako napríklad náročnosti úlohy, či nespravodlivému hodnoteniu učiteľa/ky. Úspech pričítajú sebe, neúspech je podľa ich názoru zavinený niečím iným (Beal, 1994 In: Vágnerová, 2001, s. 252).

Podobné postoje, aké majú chlapci a dievčatá k svojim výkonom, majú aj učitelia a učiteľky. Neúspech chlapcov interpretujú ako nedostatok motivácie a usilovnosti, teda ide o faktory, ktoré sú nejakým spôsobom ovplyvniteľné a dajú sa zmeniť. Naopak, neúspech a zlé výsledky dievčat sú interpretované ako dôsledok nedostatočnej prípravy, ale aj ako prejav obmedzených schopností. Dievča s horším prospechom bude s veľkou pravdepodobnosťou

označené ako málo inteligentné, zatiaľ čo chlapec bude považovaný za lajdáka a nie je považovaný za vinníka svojho neúspechu. (Vágnerová, 2001, s. 252).

Výskumy o rodových rozdieloch vo výchove a vyučovaní sú uverejňované v časopisoch *Gender and Education* (online: <http://www.tandf.co.uk/journals/carfax/09540253.html>), *Sex Roles, Sex Education* (online: <http://www.tandf.co.uk/journals/carfax/14681811.html>), *Educational Studies, Journal of Teacher Education*. Ďalším zdrojom pedagogických výskumov v oblasti rodových rozdielov vo vyučovacom procese môžu byť webové stránky americkej asociácie American Association of University Women (AAUW) <http://www.aauw.org/2000/research.html> alebo európskej asociácie Gender and Education Association (GEA) <http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/conted/GEA.shtml>. Asociácia združujúca inštitúcie pre feministickú pedagogiku – Association of Institutions for Feminist Education (AOIFE) uverejňuje svoje výskumy na stránke <http://www.tema.liu.se/aoife>.

## **Rodovo citlivá výchova**

Slovenská republika sa zaviazala v *Dohovore o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW10)*, že prijme príslušné opatrenia, ktoré budú viesť k odstráneniu rodových stereotypov aj zo vzdelávania, či už prostredníctvom revízie učebníc a školských programov alebo prispôbením vyučovacích metód. Z vyššie uvedeného vyplýva, že rod je dôležitým faktorom, ktorý je na tak na vstupe pedagogicko-výchovného procesu, ako aj na jeho výstupe. Rodové stereotypy majú podľa uvedených výskumov negatívny vplyv v interakcii učiteľov/liek so žiakmi/čkami. Ak sa chceme ako učiteľky a učители podieľať na tom, aby boli rodové stereotypy odstránené z pedagogického procesu, môžeme začať osobnou reflexiou vlastnej rodovej socializácie. Keď sa pozrieme bližšie na vlastné postoje k úlohám mužov a žien v spoločnosti, na svoje správanie sa k žiakom a žiačkam, možno objavíme predsudky – rodové stereotypy, ktoré máme v sebe hlboko zakorenené, a ktoré nás nevedome pri každodenných rozhodnutiach ovládajú.

Rodovo citlivá výchova vyžaduje od učiteľov/liek individuálny prístup k žiakom/čkam, ktorý nie je vedome (alebo nevedome) ovplyvnený predsudkami voči chlapcom, či dievčatám. Vychádza zo špecifických potrieb dievčat a chlapcov, ktoré sú dôsledkom nerovného spoločenského statusu mužov a žien vyplývajúceho z rozdielnej socializácie. Rodovo citlivá výchova predchádza škodlivému vplyvu rodových stereotypov a/alebo smeruje k čo najdôslednejšej eliminácii tohto vplyvu, ktoré fixované rodové stereotypy spôsobujú. Rodovo citlivým správaním môžeme rozvíjať emancipačný potenciál dievčat aj chlapcov a podporiť ich schopnosť kritického myslenia a kritického vnímania (Egger, 2000, s. 127).

## **ZÁVER**

Striktne stanovené a obmedzujúce očakávania a normy v súvislosti s rodom vytvárajú východisko pre rodovú diskrimináciu. Uzatvárajú mužov a ženy do určitých hraníc, ktoré obmedzujú možnosti ich slobodnej sebarealizácie podľa individuálnych záujmov a schopností. Bez uvoľnenia týchto hraníc nie je možný skutočne slobodný výber životnej dráhy každého človeka. Škola predstavuje jednu z možností, ako rodové stereotypy nabúravať a podporovať rovné príležitosti dievčat a chlapcov. Z hľadiska školstva znamenajú rovné príležitosti možnosť každého z detí bez ohľadu na jeho/jej pohlavie zvoliť si napr. takú vzdelávaciu dráhu, ktorá zodpovedá jeho/jej predpokladom. A to i v prípade, že táto vzdelávacia dráha je obvyčajne obsadená opačným pohlavím.

## Literatúra

JANOŠOVÁ, P. 2008. *Dívčí a chlapecká identita*. Vývoj a úskalí. Praha : Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2284-9.

GIDDENS, A. 2001. *Sociologie*. Praha : Argo, 2001. ISBN 80-7203-124-4.

KICZKOVÁ, Z. 2000. Rodová identita ako konštrukcia. In Kiczková, Z. a i. : *Otázky rodovej identity vo výtvarnom umení, architektúre, filme a literatúre*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000, s. 5-10.

KOPPERMANN, C. 2000. K pojmu rodovo špecifická socializácia. In *Aspekt*, 2000, č. 1, s. 145-148.

KŘIVOHLAVÝ, J. – MAREŠ, J. 1989. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Praha : SPN, 1990. ISBN 80-04-21854-7.

PRŮCHA, J. 2002. *Moderní pedagogika*. Praha : Portál, 2002. ISBN 80-7178-631-4.

VÁGNEROVÁ, M. 2001. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha : Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0181-8.

<http://glosar.aspekt.sk/>

Recenzent: PaedDr. Tímea Zaťková, PhD.